

Biopolitikai traumák

GYARMATI ERŐSZAKTEVÉS ÉS A HOLOKAUSZT EMLÉKEZETE W. G. SEBALD *A SZATURNUSZ GYŰRŰI* CÍMŰ MŰVÉBEN

Az egyéni és kollektív krízisek, kataklizmák tapasztalatának feldolgozásában az irodalom mindig is nagy szerepet játszott. Tudjuk, hogy egy traumatikus eseményről elmondott történet képes a fájdalom áthelyezésére és a hiány helyettesítésére, a gyázmunka elvégzését könnyítheti. Az egyéni és/vagy társadalmi traumák ábrázolását célzó művészi alkotások értelmezéséhez az 1990-es években kibontakozó, ma már klasszikusnak számító traumaelméletek számottevő fogódzót kínáltak: Cathy Caruth, Soshana Felman, Dori Laub, Dominick LaCapra, Julia Kristeva az európai zsidóságon elkövetett náci népirtás emlékezetét, tanúságtételeit helyezték vizsgálódásuk homlokterébe, a trauma paradigmatis eseményének a holokauszot téve meg, a holokausz tanúját/áldozatát/túlélőjét mint a traumatizált alany paradigmatis megtestesítőjét értelmezték. Elméleteik pszichoanalitikus, dekonstrukciós megközelítésű elméletek voltak, és a trauma tapasztalatának megnyilvánulását elsősorban a tanúságtéves esztétikai minőségű reprezentációinak elemzésével demonstrálták, mely reprezentációkban a trauma késleltetéses következményei, ismétléses alakzatok, ún. anti-narratív struktúrák, a kimondhatatlanságra és az ábrázolhatatlanságra való utalások dominánsak. Ezek a teóriák arra is rámutattak, hogy a reprezentáció nem a hagyományos értelemben vett ábrázolás, hanem a trauma ismétlésével születik, valamint kiemelték, hogy a tanúságtéves tanú és a hallgató együtt vesz részt a traumatikus emlék közvetítésében. Minthogy az elviselhetetlen tapasztalatról tanúskodó tanú tanúságtétele a radikális másságot testesíti meg, beszéde meghaladja a hagyományos nyelvet és szimbolikus formákat, destabilizálva a meglévő kulturális és szimbolikus struktúrákat. A trauma élménye a hiányt, ürességet teremt meg a tanúságban, a tanúban, valamint a hallgató szubjektivitásában.

A klasszikus traumaelméleteket az ezredforduló után több kritika érte. A leggyakrabban felhozott érvek közé tartozik az univerzalizmus, a túlzott eurocentrikus perspektíva, a traumafogalom használhatóságának korlátozottsága, az ahistorikusság, illetve az anti-narratív, progresszív modernista [művészi] formáktól eltérő terapikus szövegeken való alkalmazhatóság problematikussága. Az ezredfordulóval, a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően az elmélet új kiindulópontokat keresett: a fogalmak kiterjesztése és újragondolása a traumaelmélet geokulturális és biopolitikai fordulatával együtt alakult.¹ A biopolitikai kontextusú traumaelméletek, melyek a traumát nem szinguláris fogalomként kezelik, nem eurocentrikusak, historizálnak, az áldozat/ elkövető/bystander szerepeit, azok történetét is komplexebb módon értik, valamint azt a poszttraumatikus, posztholokauszi helyzetet tudatosítják, hogy mindnyájan implikált szubjektumok („közvetetten érintettek”) vagyunk. Michael Rothberg, holokausz-kutató szerint az implikáltság azt jelenti, hogy habár közvetlenül sem

¹ Vö. Pieter Vermuelen, *The Biopolitics of Trauma = The Future of Trauma Theory. Contemporary Literary and Cultural Criticism*, szerk. Gert Buelens – Sam Durrant – Robert Eagleston, Routledge, London, New York, 2014, 195–213.

elkövetők, sem áldozatok nem vagyunk, de örökösei, haszonélvezői, és ily módon morálisan felelősei vagyunk a múltban (és jelenben) elkövetett erőszakos cselekményeknek.² Az egyén bonyolult és sokrétűen van beleszöve olyan, történetileg véghezvitt és a jelenben zajló erőszakos, kizsákmányolásra épülő társadalmi cselekedetekbe, amelyek felelőssége alól akkor sem vonhatja ki magát, ha történetesen maga nem is tartozott/tartozik a konkrét elkövetők közé, így kortárs gondolkodásunk olyan traumatikus eseménysorozatok emlékezetére tudja önmagát alapozni, mely nem közvetlenül a sajátja. Rothberg a többirányú [multidirekcionális] emlékezet fogalmát főként irodalmi emlékezeti szövegek és történeti-társadalmi reprezentációk vizsgálatával dolgozta ki [történetesen *W. G. Sebald* irodalmi művei nagy szerepet játszottak elmélete megalkotásában], a holokausztemlékezet és egyéb erőszakos cselekmények emlékezetének transznacionális közvetítése, cirkulálása között teremtve szoros összefüggést.

Jelen dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a traumatikus események és azok irodalmi reprezentációi közötti korrelációk értelmezésénél a klasszikus traumaelméletek alapkoncepcióit nem szükséges elhagyni. Ugyanakkor a trauma lokalizálása és historizálása elengedhetetlen, vagyis a traumaelméletek geokulturális és biopolitikai fordulatára építve (és amennyiben a kontextus engedi), az implikált szubjektivitás [„közvetett érintettség”], a többirányú emlékezet eljárásai felé érdemes mozdítani a fókuszot. Ezek a témák és fogalmak a traumairodalom egyik legnagyobb hatású írójának, *W. G. Sebald*nak a műveiben és azok értelmezésében az utóbbi évtizedben kulcsszerepet játszanak. Jóllehet, a biopolitikai kontextusú traumaelméletek rámutattak a klasszikus traumaelméletek határaitra, azok alapját nem tagadják, a kétféle megközelítés együttes létjogosultságának, valamint a többirányú emlékezet és a szubjektum komplex implikáltsága kérdéskörének tárgyalásához *Sebald A Szaturnusz gyűrűjé* című regény-memoárja – különös hangsúllyal az 5. fejezet – szinte magától kínálkozik.

Biopolitikai traumák

„Az elnyomottak tradíciója arra tanít – mondja Walter Benjamin –, hogy a rendkívüli állapot, amelyben élünk, a dolgok rendje szerint való”,⁴ vagyis a szükségállapot nem kivétel, hanem szabály. A modern fegyelmezői hatalom biopolitikája – Michel Foucault-val szólva – a korábbi szuverén hatalommal szemben nem a halálról dönt,

2 Ehhez lásd: Michael Rothberg, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonialization*, Stanford UP, Stanford, 2009. Uő., *Beyond Tancred and Clorinda. Trauma Studies for Implicated Studies = The Future of Trauma Theory*, 15–24. Uő., *The Implicated Subject. Beyond Victims and Perpetrators*, Stanford UP, Stanford, 2019. Uő., *Gázától Varsóig. A többirányú emlékezet feltérképezése*, ford. Szász Anna Lujza – Vaspál Veronika = *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*, szerk. Zombory Máté – Szász Anna Lujza, Befejezetlen Múlt Alapítvány, Budapest, 2014, 236–260; Turai Hedvig, *Bűn és/vagy felelősség. Interjú Michael Rothberggel*, <https://artportal.hu/magazin/bun-es-vagy-felelosseg-interju-michael-rothberggel/>
 3 *W. G. Sebald, A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zarándoklat*, ford. Blaschik Éva, Európa, Budapest, 2011. [*The Rings of Saturn [Die Ringe des Saturn. Eine englische Wallfahrt]* 1995] A továbbiakban a regényből vett idézetek kötetbeli helyét a főszövegben adom meg.
 4 Walter Benjamin, *A történelem fogalmáról*, ford. Bence György = Uő., *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*, Magyar Helikon, Budapest, 1965.

hanem célpontja az élet maga; kényszerek szorosan kapcsolt hálójában, apparátusokon, eljárásokon keresztül a biológiai élet kontrolljára, többszörözésére vagy éppen marginalizálására tart igényt. A biohatalom ebben az értelemben nem felváltja a fegyelmező hatalmat, hanem éppen a fegyelmező hatalom felerősödése, kiterjesztése történik, ahogy az élet és az egészség szabályozása az állam mechanizmusaiban egyre fontosabbá válik; az állam beszívárog, módosítja, integrálja és használja az életet; a mindennapi életet a bürokrácia, a procedurális rend hálózatos formákon keresztül szervezi és irányítja.⁵ Noha Foucault a biohatalmat nem a hatalom nyílt megjelenítésével, specifikus, extrém helyzetekkel kapcsolja össze, felvethető, hogy amennyiben a modern biopolitikában a kivétel jelenti a szabályt, vajon miként értelmezhető a pusztá élet (*nuda vita, bare life*), a biológiára redukált, politikai és alanyi státusztól megfosztott élet extrém körülmények között, a koncentrációs táborok, totalitárius rendszerek, a gyarmati erőszaktevés gyakorlatában?

Giorgio Agamben *Homo Sacer* című trilógiájának utolsó könyvében⁶ kifejtett koncepcióját szokás úgy értelmezni, hogy Agamben visszairja a biohatalmat a koncentrációs táborok, extrém erőszaktevélet eljárásainak érvényesítésébe, egyfajta reterritoralizálást hajtva végre, újra erősítve a kapcsolatot a trauma, a biopolitika és a holokauszt között, a muzulmánt (Muselmann), a traumatizált szubjektum ikonikus alakját helyezve a középpontba, amellyel mintegy előjogot adna a kivételnek a biopolitikai trauma létrejöttében a faji erőszaktevés értelmezésénél. Az Agambennel szemben felhozott érvek egy része kiemeli, hogy az olasz teoretikus részéről a saját [olasz] kolonializmust hátrító vakság motívuma jelenik meg abban, hogy a holokauszt tanúságtévő tanújának alakjából, a náci totalitárius rendszer sajátosságainak értelmezéséből deriválja filozófiai diszkusszióját.⁷ Achille Mbembe – többekkel együtt – úgy látja, az efféle elméletek nem tudnak érzékenyek lenni mások szenvedése iránt, a pusztá életre, a biológiára redukált, politikai és alanyi státusztól megfosztott életre vonatkozó filozófiai diszkusszió nem alkalmazható más totalitárius rendszer vagy a gyarmati erőszaktevés gyakorlatának interpretációjára, sem pedig a kortárs lét szerkezetébe beiródott hatalmi formáinak elemzésére.⁸ Agamben koncepciója azonban nemcsak Foucault-val szembeállítva értelmezhető, hanem – meglátásom szerint – annak következetes végigviteleként is. Amikor a teoretikus felteszi azt a kérdést, hogy miképpen lehetséges, hogy „egy hatalom, melynek lényegi célja az élni segítés, mégis a halál feltétlen hatalmát gyakorolja?”,⁹ a kérdés megválaszolásához Foucault biohatalom fogalmához nyúl vissza. Foucault hangsúlyozza ugyanis: a fajelmélet tette lehetővé a biopolitika számára, hogy „az emberi faj biológiai *continuum*ában cezúrákat

5 Michel Foucault, *Felügyelet és büntetés*, ford. Fázsy Anikó – Csürös Klára, Gondolat, Budapest, 1990.

6 Giorgio Agamben, *Ami Auschwitzból marad. [Az archívum és a tanú] Homo Sacer III.*, ford. Darida Veronika, Kijárat, Budapest, 2019. Vö. Paul Patton, *Agamben and Foucault on Biopower and Biopolitics = Giorgio Agamben. Sovereignty and Life*, szerk. Matthew Calarco – Steven deCalori, Stanford UP, Stanford, 2007, 203–218., Jenny Edkins, *Whatever Politics = Giorgio Agamben. Sovereignty and Life*, 70–91.

7 Vö. David Atkinson, *Encountering Bare Life in Italian Libya and Colonial Amnesia in Agamben = Agamben and Colonialism*, szerk. Marcelo Svirsky – Simone Bignall, Edinburgh UP, Edinburgh, 2012, 155–173.

8 Achille Mbembe, *Necropolitics*, ford. Libby Meintjes, *Public Culture*, 2003/1., 11–40.

9 Agamben, *i. m.*, 73.

jelöljön ki”,¹⁰ az emberiséget ne egynek tételezze, megkülönböztesse az embert és a nem-embert, a felsőbbrendű és az alsóbbrendű embert, és hogy az élni segítés elvébe bevezesse a háborút, valamint a halált.¹¹ A modern fegyelmező hatalomból biohatalom születik, amely a politikai testet biológiai testté alakítja, és szabályozni akarja a születést és a halált.¹² Az állam mechanizmusaiiba bevezetett biopolitikai cezúrák tették lehetővé az állampolgárok szétválasztását, és ezek a cezúrák alkalmasak voltak arra, hogy az élet kontinuumában még további területeket különítsenek el. Az elkülönítés végső határát a koncentrációs táborban érte el, megteremtve a tovább nem bontható cezúrát, azt a határt, ahol „a rasszizmus biopolitikája úgyszólván túllép a fajon”,¹³ az ember muzulmáná válásának zónáját.¹⁴

Az ezredforduló utáni traumaelméletek a biopolitikai és geokulturális kontextus beemelését alapvetőnek tekintik, azaz az értelmezések a strukturális hasonlóságok mellett nem hagyhatják figyelmen kívül a trauma lokalizáltságára való történeti és etikai perspektíva bevezetését, a marginalizáltak, jogfosztottak szubjektivitásának, a társadalmi sérülés, megfosztás dinamikájának lokális vizsgálatát, és a fegyelmező hatalom biopolitikai működésének az életet (és halált) szabályozó, mindent átható eljárásrendjével, elmásító technikáinak traumatikus következményeivel való számvetést. Az újabb elméletek ezért kiemelik, hogy a trauma nem szinguláris fogalom, nem az egyén pszichés szenvedése csupán, és amellet érvelnek, hogy az egyén által megélt történetek menthetetlenül összekeverednek a modernitás nagyobb problémáival, az iparosodástól a népirtások történetéig. A szubjektivitás technológiai transzformációjának demonstrációja a traumafogalom átalakítását tette szükségesé, az ekképp kiterjesztett traumafogalom, mely „inkább kötegek, csomók hibrid csoportja, amely a tudomány, a törvény, a technológia, a kapitalizmus, a politika, az orvostudomány és a kockázat kérdéseivel van összefonódva”,¹⁵ a traumaelmélet biopolitikai fordulatában nyer kontextust.

A trauma nem csak valamilyen hirtelen, váratlanul jött esemény, amely mintegy kívülről sújtja az alanyt. Jenny Edkins megkülönbözteti egymástól az ontikus és az ontológiai traumát: az ontikus trauma azokkal az eseményekkel van összefüggésben, amelyeket a háborúk, éhínség, erőszak, abúzus okoztak, az ontológikus trauma viszont minden szubjektum és társadalom alapjainál jelentkezik.¹⁶ A trauma ilyen jellegű megkülönböztetésénél is jól látható, hogy nem a korábbi traumaelméletek negligálásából indulnak ki, hanem azokra ráépülve mozdítják ki az elmélet határait. Az ontológikus trauma fogalma leginkább Lacan pszichoanalitikus elméletében alapozódik meg, aki szerint a trauma alapvető a társadalmi, szimbolikus rendbe belépő szubjektum konstituálódásában. Lacan (vagy később Žižek) úgy látja, hogy a szubjektum és a társadalmi rend a traumatikus hiány vagy többlet köré szerveződik, mely összefügg a teljesség, egészlegesség utáni elérhetetlen vággyal. A szimbolikus

10 Agamben utal Foucault a College de France-ban tartott, 1976-os előadására.

11 Uo.

12 Uo., 74.

13 Uo.

14 Uo., 74–75.

15 Roger Luckhurst, *The Trauma Question*, Routledge, London–New York, 2008, 14–15

16 Jenny Edkins, *Time, Personhood, Politics = The Future of Trauma Theory*, 178–194.

rendbe belépő alany az egység, az integritás illúziójával a vágy és a munka befejezhetetlenségére számíthat, és arra, hogy a szimbolikusban mindig marad valami a hiányból, a többletből, amit nem lehet beteljesíteni. Amennyiben nem ismerjük el a Valós, a trauma jelenvalóságát, az el nem ismerés mind az egyén, mind a társadalom életében destruktív módon – szimptomákon keresztül visszatér.¹⁷ Jenny Edkins rámutat arra, hogy az ontikus trauma (háborúk, erőszak) az ontologikus traumát is feltárja, amely körül a szubjektum és a társadalom létrejön.¹⁸

Amikor a traumaelmélet elkezdett nyitni a nem-nyugati „másik” elismerése felé, egy transztörténeti strukturális traumafogalmat kezdett kidolgozni, de ez a fogalom a kulturális kontextusok strukturális hasonlóságaira koncentrált, és nem tudta biztosítani a másik mint másik beszédének megszólalását. A biopolitikai kontextusban újrakonfigurált traumakoncepcióban azonban a trauma lokalizációja elengedhetetlen (ontikus trauma). Judith Butler szerint fel kell tennünk a biztonság, védettség, sebezhetőség vonatkozásában azt a kérdést: mi és kit véd meg, hogyan és milyen életek védhetők meg a traumának való kitétségtől.¹⁹ A szenvedésnek, halálnak való kitétség ugyan mindannyiunk életének velejárója, azonban a sebezhetőség és a szenvedés megosztása különböző. A szenvedésnek való kitétség különbözőképpen érinti az egyéneket, társadalmi csoportokat; amely életeket potenciálisan nem tekintenek sebezhetőnek és gyászolhatóknak, azokat az életeket értékesnek sem találják. Butler különösen fontosnak tartja a trauma helyének, idejének meghatározását, történeti-politikai kontextusban való elhelyezését, sőt etikai felelősségünk a trauma lokalizálása, ha nem így teszünk, az erőszak és retraumatizáltság ciklusait ismételjük meg, azzal együtt, hogy tudjuk, a traumának való kitétség ontologikusan elkerülhetetlen.

Trauma, emlékezet, felejtés – W. G. Sebald

Az ontikus (biopolitikai) és ontologikus (a szubjektum konstituálódásának feltételeként felfogott) traumatörténetek megidézése, az emlékezet és felejtés eljárásai az irodalmi szövegek alapvető sajátossága. „Valami mindig megmarad a múltból, ha máshogy nem, mint kísértő jelenség, kísértet” – mondja Dominick LaCapra,²⁰ vagy Agamben megfogalmazásában: a veszteség akkora, hogy nem lehet elraktározni a memória archívumában, viszont a múlt mégis kitörölhetetlen, és az elfelejtethetetlen az, ami kísért. A traumatikus események utóhatásainak megidézése, eseménnyé tétele, a kitörölhetetlen nyomok működésbe hozása, a felejtés és emlékezés kettős eljárása W. G. Sebald munkáinak szerves része, írásai olyan traumatörténeteket mesélnek el, melyek a modern fegyvelmező hatalom biopolitikájában gyökereznek, de mint irodalmi művek a traumatikus eseményekre való emlékezésékként, az egyéni és kollektív trauma irodalmi ismétléseként (is) olvashatók.

W. G. Sebald (1944–2001) német származású, Angliába emigrált író regényei a magyar közönség előtt jól ismertek, az egyik olyan nemzetközi kortárs szerző,

17 Ehhez lásd: Sam Durrant, *Undoing Sovereignty. Towards a Theory of Critical Mourning = The Future of Trauma Theory*, 134-158., Edkins, i. m.

18 Edkins, i. m.

19 Judith Butler, *Frames of War. When is Life Grievable?*, Fordham UP, New York, 2005.

20 Dominick La Capra, *Trauma, Absence, Loss*, Critical Inquiry, 1999/4., 699.

akinek magyar nyelven is kiterjedt tudományos recepciója van. Sebald irodalmi műveit nagyjából egy évtized alatt írta meg, és életének utolsó 5 évében lett annyira népszerű, hogy a traumatikus emlékezet kortárs irodalmi reprezentációi közül az ő regénymemoárijainak van a legjelentősebb nemzetközi elméleti diszkussziója.²¹ Ahogy a nemzetközi kutatásokban, így itthon is megfigyelhető, hogy írásai közül először a *Kivándoroltak* (1996) és az *Austerlitz* (2001) körül alakult kritikai diskurzus. E két regény úgy Angliában, mint a tengerentúlon gyorsan az érdeklődés fókuszába került. Az *Austerlitz*t a trauma fikciós apoteózisának, a traumaesztétika csúcsteljesítményének aposztrofálták.²² Ugyanakkor a másik két nagy mű, a *Szédület. Érzés.* és *A Szaturnusz gyűrűi* az ezredforduló környékén jóval szerényebb érdeklődést váltott ki [Magyarországon is], de az irodalomtudományi traumakutatás geokulturális és biopolitikai fordulataival épp *A Szaturnusz gyűrűi* került a nemzetközi figyelem homlokterébe.²³ A váltást azzal is magyarázhatjuk, hogy a korábban említett két regény a klasszikus traumaelméletek paradigmatis esetei, az utóbbiakban, főként *A Szaturnusz gyűrűiben* egy összetett, többirányú emlékezeti tér épül ki, amelyben egymástól eltérő múltak, kollektív trauma-elbeszélések kerülnek kapcsolatba, azok horizontális egymás mellé helyezésével. A könyv az ún. metonimikus narratív technikával a múlthoz való viszonyt radikálisan más szintre helyezi, és az implikált szubjektum, a tanú etikai pozíciója is összetett, tükrös viszonyrendszerben formálódik meg.

Sebald írásait műfaji tekintetben a meghatározhatatlanság, az egyértelmű besorolhatatlanság jellemzi, határszövegei a biográfia és autobiográfia metszéspontjában állnak, egyszerre történeti munkák és irodalmi szövegek, útleírások és memoárok – a szerző ezeknek az elemeit egyedülálló módon keresztezve hoz létre egy sajátos, csak rá jellemző irodalmi formát. Regénymemoárként és transzfikcióként is értelmezhetjük az irodalmi, műfaji határátlépéseket, médiumok közötti vándorlást, migrációt, széleken, peremeken levést megvalósító sebaldi műveket. A tranzitivitás, vagyis az átlépés kontextusában egzisztálás a regények vagy regénymemoárok minden síkjára igaz: a szereplő, a narrátor, az író én-identitásától a szövegek narratív struktúrájáig. Az írásoknak egyes szám első személyű narrátoruk van, akinek története sok mindenben közös Sebaldéval, első ránézésre akár 'faktuális' vagy dokumentarista stílusban íródó szövegekre is gondolhatnánk, amiből adódna, hogy a szövegek narrátora Sebald, és az események úgy mesélődnek el, ahogy megtörténtek. Ugyanakkor a narrátor állandó vándorlásai – melyek a narratívák történetsszervezését uralják – egy-

21 Vö. W. G. Sebald: *History – Memory – Trauma*, szerk. Scott Denham – Mark McCulloh, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2006; Marc R. McCulloh, *Understanding W. G. Sebald*, University of South Carolina Press, South Carolina, 2003; W. G. Sebald. *A Critical Companion*, szerk. Jonathan James Long – Anne Whitehead, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004; Lynn L. Wolff, W. G. Sebald's *Hybrid Poetics Literature as Historiography*, Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2014.

22 Luckhurst, W. G. Sebald. *The Last Traumatophile?* = Uó, *The Trauma Question*, 111–116.

23 Vö. John Wylie, *The spectral geographies of W. G. Sebald*, *Cultural Geographies*, 2007/2., 171–188.; Richard T. Gray, *Writing at the Roche Limit. Order and Entropy in W. G. Sebald's Die Ringe des Saturn*, *The German Quarterly*, 2010/1, 38–57.; Lecia Rosenthal, *On the Late Sublime. W. G. Sebald's The Rings of Saturn* = Uó., *Mourning Modernism. Literature, Catastrophe, and the Politics of Consolation*, Fordham UP, New York, 2011; Richard T. Gray, *From Grids to Vanishing Points. W. G. Sebald's Critique of Visual-Representational Orders in Die Ringe des Saturn*, *German Studies Review* 2009/3., 495–526.; Bianca Theisen, *A Natural History of Destruction: W. G. Sebald's „The Rings of Saturn”*, *Modern Language Notes German Issue*, 2006/3., 563–581.

szere a történetben vagy kerettörténetben megvalósuló utazások, másfelől textuális utazások, navigálások. Az elbeszélő helyek, terek és idősíkok között mozog, jelen és múltbeli találkozásokat mesél el, intertextuális elágazásokat nyit, élettörténeteket ad közre, álmajeleneteket és autobiografikusnak ható narratívákat közöl, melyek újabb és újabb történetekhez, emlékekhez, helyszínekhez, találkozások nyomaihoz és azok visszhangjaihoz vezetnek.²⁴ Sebald munkáinak intertextuális utaláshálóra való ráhatározása nem meglepő, ugyanakkor az olvasók nem tudhatják pontosan, hogy a műfajokat átlépő narratívák milyen mértékben „húznak be” más szövegeket – mint nyersanyagokat – a sajátba.²⁵ A világirodalmi szerzők intertextuális megidézése sok esetben jelölt, de számos esetben a szövegekbe jelöletlen idézetek és allúziók szintén kerülnek, amelyek pretextusként szolgálnak, ugyanakkor korántsem biztos, hogy felismerjük őket. Ezekkel kapcsolatban az is érdekes lehet, hogy milyen síkokon tudjuk értelmezni szerepüket. Vagyis a pretextusok értelmezése a kreatív manipuláltság vonatkozásában lehet figyelemre méltó; visszhangként, tükörképként, ellentétként vagy árnyékként jelennek-e meg a sebaldi kontextusban.

Sebald regényeiben, esszékötetjeiben az elbeszélőt, elbeszélő-szereplőt és/vagy annak hasonmás szereplőjét ért (ontikus és ontologikus) trauma újrafelidézése, a múlt feldolgozására irányuló vágy és annak lehetetlenségével való találkozás központi jelentőségű. Kulturális traumareprezentáció a holokauszt, az európai civilizáció birodalmi, erőszakos, elnyomó törekvéseinek következményeit mesélik el. A trauma a kényszerű emlékezés egyfajta ismétléskényszerét váltja ki: a múlt helyszínein való bolyongás során a traumatikus múlt betör, egykor történt traumatikus eseményekre való emlékezéskényszerűt idézve elő. A múltban megtörtént, de egyben lezárhatatlan és befejezhetetlen történetek a jelenben való továbbélésként hatnak, mert a múlt mintegy kísérteties módon tér vissza az elbeszélő, a szereplő és az olvasó számára is.

A trauma lokalizálásának pontosításában fontos tényező, hogy mind a szerzői, mind a narrátori pozíciót a poszttraumatikus helyzetbe belevetett, implikált szubjektumpozíció felől közelíthetjük meg; az elbeszélő(k), ahogy az elbeszéléseket lejegyző író is, olyan esemény(ek) emlékezetének a foglya(i), amely(ek) nem a sajátja (sajátjuk). Sebald másodgenerációs nem-zsidó németként a posztholokauszti német kultúrában nevelkedett, a dél-bajor Wertachban, mely kisváros viszonylag sértetlen maradt a háború pusztításaitól. Apja katonaként vett részt a háborúban, francia hadifogolyként tért vissza 1947-ben, és nem beszélt semmit a tapasztalatairól. Sebald elmondása szerint olyan légkörben nőtt fel, amelyben az embernek folyton az az érzése támadt, mintha eltitkolnának előle valamit, és csak 17 éves korában szembesült a náci népiirtás történetével.²⁶ A sokkoló, kísérteties érzés, a kései felfedezés és annak hatása írásaiban központi jelentőségű, a traumatikus emlékek betörésének kísérő jelensége. Az adott helyzetben az implikált [beleértett, bűnrészes] szubjektum egyetlen önformálódási lehetősége a krízis tudatosítása, vagyis a tanú etikai pozíciójának befejezhetetlen és egyben kényszerű munkájához kell hozzálátnia. Sebald fiatalon hagyja el Németor-

24 Stephen Clingman, *Grammar of Identity. Transnational Fiction and the Nature of the Boundary*, Oxford UP, Oxford, 183.

25 Ann Pearson, „Remembrance... is nothing other than a quotation”. *The Intertextual Fictions of W. G. Sebald*, *Comparative Literature*, 2008/3., 261–278.

26 Luckhurst, *i. m.*

szágot, hogy mintegy száműzött németként Angliában keresse hazája elfelejtett-elfelejthetetlen történetét. Sebald hazája atrocitástörténeteivel szembesül, azzal, hogy mindenütt a holokauszt nyomait látja: a nyomok azonban korábbi, eltakart, felejtésre ítélt, mégis elfelejthetetlen veszteségtörténetekhez vezetnek, melyek a felvilágosodás, az ész, a modern biohatalom működésének eltakart, sötét történeteiként lepleződnek le. A felvilágosodás racionalitásstruktúrája és a népirtások közötti kapcsolat Sebald munkáiban és különösen *A Szaturnusz gyűrű*ben jut erőteljesen kifejezésre.

A Szaturnusz gyűrű

A könyv mint regény-memoár egyszerre útleírás és memoár, keresztezve a fikció és dokumentaritás, szöveg és kép mediális formáit.²⁷ Az elbeszélő szakadatlanul úton van, Kelet-Anglia partjai mentén halad, és amit talál, az a pusztulás, a halál, a gyász, a sötétség képeihez kapcsolódik. Ha az utazás mint navigálás mindig befelé visz, akkor a sötétség, mely az utazót körbeveszi, az az én és a közösség elrejtett története. Az intertextuális elágazásokra épülő szövegben az intertextusok sokasága – Kafka, Nabokov, Stendhal, Proust, Balzac, Joseph Conrad szövegeinek jelölt vagy jelöletlen beidézése – azonban nem csupán irodalmi játék, a traumatörténetek színrevitelének etikai és esztétikai szublimációjában vesznek részt, a szövegdarabok egymás mellé kerülése, a metonimikus szerkezet sem csupán a dekonstrukciós munka eljárása, hanem az egyéni és biopolitikai traumák nyomait hordozó, többirányú emlékezeti tér kiépítését teszi lehetővé. A szöveg olyan titoktörténet felé tart, amely a közösséget kísérti traumaként, de amely traumatörténet újabb és újabb eltakart, leplezni kívánt történettel kerül láncszerű kapcsolatba. A klasszikus traumaelméletek irodalmi reprezentációelemzéseai hangsúlyozzák – ahogyan arról szó volt –, hogy a trauma az ismétlésen keresztül, a kísérteties mozzanattal együtt, akaratlanul tör a felszínre, amely esemény a történet tanúságtételét, végső soron magát a narratívát hozza létre. A trauma eredetére való nem emlékezés az, amely a Valós betörését eredményezi, de a valósággal való szembesülés a megértés összeomlásának az ára. Agamben is hasonlóképp mondja: a veszteség nem valami olyan, amit korábban tudtak, de elfelejtettek, és az paradox módon mégis elfelejthetetlen marad. Az emlékezetet nem tudjuk helyreállítani, nincs módunkban újraépíteni az elnyomottak, elpusztítottak életét, amit tehetünk, hogy elismerjük az ürességet, a megmagyarázhatatlan magot, ami velünk marad akkor is, ha elfelejtettük.

A Szaturnusz gyűrű ötödik fejezetében a koloniális erőszaktevés traumatörténete, az afrikai genocídiumra való [irodalmi] emlékezés és a birodalmi logika felejtésstruktúrája, valamint az annak való individuális ellenállás történetének elbeszélése [Roger Casement, a brit konzul története] kerül a középpontba. A memoár, útleírás és fikció határsávján mozgó szövegben a történeti dokumentumok is irodalmi emlékezeti eljárások többszörös átvitelében, repetíciókon, újramondásokon, intertextuális viszonyrendszerben egymást tükröző szerkezetekben vesznek részt és oldódnak el eredetüktől, hogy a horizontálisan szétterülő, de többszörösen rétegzett irodalmi

27 Gray Kochhar-Lindgren, *Charcoal. The Phantom Traces of W. G. Sebald Novel-Memoirs*, Monatshefte, 2002/3., 368–380.

térben vegyenek fel jelentéseket. Az 1890-es belga kongói erőszakos gyarmatosítás története előrevetíti a későbbi genocídiumok történeteit, és a jövőből visszafelé azok előzetes nyomaként válik olvashatóvá.²⁸ Noha a mű ezen része a gyarmatosítás és annak irodalmi traumafeldolgozása Joseph Conrad *A sötétség mélyén*²⁹ című regényének újráirása is, de a narrátor által keresett nyomok a holokauszt traumája felé mutatnak.

A regénymemoár elbeszélője szállodai szobájában dokumentumfilmet néz, a számára „addig ismeretlen Roger Casementről”, s így vall: „Jóllehet a részben ritka történelmi felvételekből összeállított film nyomban megfogott, hamarosan mély álomba merültem”. [123.] A narrátor, minthogy Casement történetét akarja rekonstruálni, elkezd a film hiányzó története után nyomozni. De mit is takar a Casement-ügy? A brit konzul történetének elmesélése az emlékezet és felejtés működési elvét többszörösen tükrözi, egyfelől arról van szó ebben a történetben, hogy a birodalmiság gyarmatosító, leigázó folyamatába az európaiak hogyan involválódtak, és hogyan próbálták eltüntetni az erőszaktevés nyomait, de arra is utal a történet, hogy a múlt felszínre akar törni, és emlékezni, emlékeztetni kell. A radikális törlés, az önvédelem stratégiája is kiolvasható az álomba merülés keretéből, ám a narrátor rákényszeríti magát a nyomok olvasására, ami egy másik szerző szövegéhez vezetnek: olyan történethez, ahol a narrátor egy üres középpont körül kering [Joseph Conrad regénye]. A televízióban bemutatott dokumentumfilm elején arról volt szó, mondja a narrátor, hogy hogyan ismerkedett meg Joseph Conrad Casementtel Kongóban: „a részint a trópusi éghajlat, részint önnön kapzsiságuk és mohóságuk miatt lezüllött európaiak között, akikkel ott találkozott, őt tartotta az egyetlen jellemes embernek.” [124.] Minthogy Sebald narrátora elfelejti, amit a filmben látott, megpróbálja rekonstruálni a két férfi életútját, össze is köti őket egymással és textuális csomópontokba helyezi őket. A navigálás – ne felejtjük el, nem történeti dokumentumokat olvasunk – irodalmi, textuális térben történik, amelynek a felejtés és az álom biztosít alapot.

A zarándok-narrátor a sötétség, a pusztítás, a halál képeit, történeteit lajstromozza. Az a végtelen sötétség, mely körbeveszi az elbeszélőt Suffolknál vagy Lowestoftban, a Conrad-regény sötétség-metáforáját idézi, és annak jelentéstartományát mozgósítja. Ugyanis, ahogy Conradnál a gózhajó parancsnoka, Marlow halad befelé Afrika belsejébe, hasonmás szereplője, Kurtz [a gyarmatosító, aki mészárol, bennszülöttek fejei vannak a kapujára tűzve, másfelől ő lesz saját fekete világának martaléka] saját belső világában tart előre, vele együtt pedig az olvasó is a textuális tájba hatol. Sebald narrátora is sötét és kísértő múltba navigál, és jelentések után kutat, de „lépésről lépésre nem halad”, és csak fragmentált jeleket, csonkolt szövegdarabokat talál. A visszhangok, árnyak rossz közérzetet, szédülést okoznak – mint minden írásában, itt is megjelenik a szédület-érzés, a melankóliával együtt járó jelenség: a zenitre szegezi a tekintetét, a mennybolton, a horizontról a keskeny partig, „miközben lassan kilélegezve legyűrtem a fejembe szálló szédületérzést és tettem egy lépést hátrafelé, olyan volt, mintha valami, különös, sápadt dolgot láttam volna mozdulni a part sávján.” [85.] A melankólia terhet másutt „létünk kilátástalan végétől való félel-

28 Russell Samolsky, *Apocalyptic Futures. Marked Bodies and the Violence of the Text in Kafka, Conrad and Cotzee*, Fordham UP, New York, 2011, 67–68.

29 Joseph Conrad, *A sötétség mélyén*, ford. Vámosi Pál, Alinea, Budapest, 2011.

me"-ként nevezi meg. [35.] A szédülést, a sebaldi utazás eme alapvető jellemzőjét, az olvasó is tapasztalhatja, hiszen ahogy a tényszerű narratívák elsőbbséget adnak a hallucinációnak vagy álomnak, a folytonosságot egy hirtelen időbeli és térbeli ugrás, vagy egy másik szöveg olvasása töri meg, az utazás valóságnak tűnő kerete is azon nyomban felszámolódik.³⁰ A kísérteties érzést követő melankóliát nemkülönben a „közvetett érintettség” jeleként, az örökölt erőszakos történetek felszínre törésének kísérő jelenségeként is értelmezhetjük.

A pusztítás nyomaival való telítettség a Conrad-regény narratív-élekezeti terének ugyancsak jellemzője; a kettős elbeszélő eltorzult testű mirtusz fák mellett halad el, ahogy Sebald narrátora az egyik partszakaszon pár tucat halott fát talál. [81.] Conradnál a hajóút „lidéryomások közötti fáradságos zárandoklás”;³¹ „egy rendkívül keskeny szakadékba zuhantam, alig volt több, mint egy kis sebhely a domboldalon. [...] Mintha csak valaki kéjelgett volna a pusztításban. Végre a fákhoz értem. Az volt a szándékom, hogy sétálok egy kicsit az árnyékban, de alighogy odáig jutottam, úgy éreztem, a pokol valamelyik sötét bugyrába kerültem.”³² „Fekete alakok gubbasztottak, feküdtek, ültek a fák között, fatörzsekhez támaszkodva, földhöz tapadva; a tompa fény itt kiemelte, ott eltakarta alakjukat; valamennyiük magatartásán a kín, a lemondás, a kétségbeesés uralkodott.”³³ Sebald a conradi szöveghelyet a következőképpen írja át: „Mint valami mészárlás után, úgy hevernek ott a testek a szürkés félhomályban a szakadék mélyén.” [142.]

A *sötétség mélyén*-t számos elemzés mint a jövőbeli kataklizma próféciját, a 20. századi háborúk, éhínség és a genocídium prefigurálódását értelmezi. Conrad ugyanis kongói tapasztalatait önti irodalmi formába: 1890 és 1914 között, miközben a trópusi Afrika és az Amazonas vidékének ökológiai arculatát megváltoztatták, a kortárs történészek úgy becsülik, a belga Lipót király alatt körülbelül 10 millió ember lett áldozata az erőszakos gyarmatosításnak, ezzel Kongó népességének mintegy felét mészárolták le ezek alatt az évek alatt. Sebald összegző mondataival: „Korzeniowski néhány napja van a szüntelen robajlással teli, hatalmas kőfejtőre emlékeztető arénában, amikor, miként azt alteregójával, Marlow-val a Heart of Darkness-ben elmesélteti, a lakott területtől valamivel távolabb egy olyan helyre bukkan, ahol a betegségtől letepert, éhségtől és munkától kizsigerelt nyomorultak meghalni fekszenek le. Mint valami mészárlás után, úgy hevernek ott a testek a szürkés félhomályban a szakadék mélyén. Nyilván senki nem tartóztatja föl ezeket az árnyéklényeket, ha ellopoznak a bozótba. Most szabadok, szabadok, akár a levegő, ami körülveszi őket, és amiben lassanként feloldódnak majd. Egyszer csak a sötétségből, meséli Marlow, szemek csillannak rám a túlvilágról. Lehajlok, és kezem mellett egy arcot pillantok meg. A szemhéjak lassan felhúzódnak. Valahol messze az üres tekintet mögött kis idő múlva vak izzás lobban fel, majd nyomban kialszik ismét.” [142.] Ahogy Conrad regénye, a *sötétség mélyére* utazás az európaiak afrikai tömegmészárlásának, a gyarmatosítás sötét történetének „eredete” utáni kutatást inszcenirozza, Sebaldnál is az eredet

30 Massimo Leone, *Textual Wanderings. A Vertiginous Reading: W. G. Sebald. A Critical Companion*, 89–101.

31 Conrad, *i. m.*, 24.

32 *Uo.*, 28.

33 *Uo.*, 29.

kutatása jelenik meg feladatként, de a középpont, kezdőpont elérhetetlen – hiszen mindig újabb és újabb fejezetek nyílnak a sötétség történetében. Sebald szövegében nem véletlenül, hanem a horizontális emlékezeti tér megnyílásával kerül még egyszer elő ugyanez a történet, mégpedig a könyv egy másik szöveghelyén, a harmadik fejezetben, amikor a belga kongói erőszaktevést elmesélő *Heart of Darkness*, egy evangéliumi történet és a III. Birodalom fajelméleti alapú biopolitikájára való távoli utalás kerül egymással érintkezésbe: a part mentén haladva a zarándok-narrátor disznónyáját pillant meg, lehajol egy alvó állathoz, amely „lassan kinyitotta világos pillákkal körülvelt, kis szemét, és kérdőn rám nézett.” Megcirógatja, „mire felsóhajtott, akár egy végtelen bánattól sújtott ember. Amikor felemelkedtem, a legmélyebb megadással hunyta le ismét a szemét.” [83.] Sebald narrátora Márk evangélista szövegmagyarázatához, miszerint a disznók tisztátalanok, hozzáfűzi: „az a lényege, hogy beteges elménket újra meg újra ki kell élnünk egy másik, általunk alacsonyabbnak vélt és csak elpusztításra érdemesnek tartott fajon?” [84.]

Sebald nemcsak Conrad regényét használja pretextusnak, de más szövegdarabokat is beiktat regénymemoárjába: Roger Casement, a brit konzul valós krónikáját, Joseph Conrad életrajzát és saját útját Waterlooba. Roger Casement története az aktív ellenállás eltüntetett elbeszéléseként kerül a felszínre: Casement konzulként, felismerve az egyedüli lehetséges választ, a jogfosztottak mellé állt, neki köszönhetően kerültek a borzalmak, „egy egész nép agóniája” [150.] nyilvánosságra. Casement értesítette II. Lipót belga királyt arról, milyen kegyetlenségeket tapasztalt a gyarmatokon, az uralkodó azonnal kitüntette őt, azután eltávolította a posztjáról. Miután áthelyezték Dél-Amerikába, ott ugyancsak hasonló embertelen körülményeket, bestialitást talált. Jelentése után nemesi rangot kapott, majd innen is eltávolították. Ekkor már saját hazájának, Írországnak elnyomástörténete kezdte el foglalkoztatni – és az ír felszabadítási mozgalom élére állt. Az elnyomó hatalommal szembeni ellenálló tevékenységének leleplezése után Casementet a brit hatóság 1916-ban kivégeztette. Exhumálását a brit kormány, mondja Sebald [elbeszélője], csak 1965-ben engedélyezte.

Miközben Sebald narrátora szövegfragmentumokon, idézéseken keresztül emlékeztet bennünket arra, hogy „valójában a gyarmatosítás egész, javarészt még megíratlan történetében alig akad sötétebb fejezet, mint a Kongó ún. felderítéséé” [139.], Conrad és Sebald a sötétség mélyének „fényes” oldalát is bemutatja, a modern gyarmatbirodalmak központjainak, így Brüsszel felemelkedésének történetét. Azaz, miközben 1890 és 1900 között, évente ötszázezer névtelen, „semmilyen éves összeítésben nem szereplő áldozat” [141.] hal meg, ugyanezen időszak alatt a részvények árfolyama 320-ról 2850 belga frankra növekszik. Conrad, mondja Sebald, az „egyre bombasztikusabb épületek jellemezte fővárosát [Brüsszelt] fekete testek hekatombáján emelt síremléknek érzi.” [145.] Sebald pedig a saját jelenében a járókelőket csúfnak és nyomoréknak látja, akik „mintha valamennyien magukban hordoznák a sötét kongói titkot”. [Uo.] A legnagyobb „belga csúfság” pedig a waterlooi csata helyén emelt Oroszlános emlékmű. Ahogy Conrad Marlowja számára – „úgy éreztem, mintha nem is egy földrésznek, hanem magának a földgolyónak a közepe felé tartanék”³⁴ –, úgy Sebald regénymemoárjában tükörképként Waterloo válik azzá a középponttá, ahonnan

34 Conrad, *i. m.*, 21.

minden kisugárzik.³⁵ Az események elképzelt középpontja pedig abból a rotundából látszik annak, amely a nemzetek nagy történelmi narratíváit építi fel, és amely narratívák az elnyomottak lemészárlására, történeteik elfelejtésére, saját leigázó meghódításuk grandiózus vállalkozásként való bemutatására épülnek. Ez a középpontból elmondott nemzeti történet – ahogy Sebald fogalmaz – a perspektíva meghamisítására épül, ugyanis „Mi túlélők, mindent főnről nézve látunk, mindent egyszerre látunk, de mégsem tudjuk, hogyan történt valójában.” [148.] A hamis perspektíván keresztül elbeszélte nemzeti narratíva, mely múltjának elrejtésére épül, ellentétben áll a zarándok-narrátor törekvésével, aki a barbár bűncselekmények történetét, (benjamini értelemben) az elnyomottak tradícióját szeretné színre vinni. Nemcsak az emlékezés kötelező, hanem meg is kell védeni őket a hűtlen kezeléstől.³⁶ A narrátor feladata, hogy a legyőzöttek elmeséletlen történetét közvetítse, és felélessze a néma [elhallgattatott] beszédet.

Sebald elbeszélésében az afrikai gyarmatosításra való emlékezés [irodalmi és dokumentatív] történetei összefonódnak a holokauszt emlékezetével. „Azon az estén ott Southwoldben, a német óceán fölötti helyemen ülve olyan volt, mintha érezném, ahogy a világ lassan belefordul a sötétbe.” [95.] Az elfojtott traumatörténetek kései felfedezését a *kísérteties* mozzanata kíséri. Ez a *kísérteties* nem akkor jön el, amikor valami nagyon ismeretlen, mondja Freud, hanem akkor, amikor valami nagyon ismerős. Sebald arról beszél, hogy otthon – Németországban – minden elrejtett, a nyomok el vannak tüntetve, vagyis a holokauszt mindenütt ott van, de mindenhol hiányzik. A kutatás végeérhetetlen, és végeérhetetlen felelősség is. A regénymemoár egyik szereplője, Michael Hamburger holokauszt-túlélő író, aki szintén Németországból emigrált Angliába [1933-ban, Hitler elől menekülve]. Sebald narrátora és Hamburger úgy kapcsolódnak egymáshoz és kerülnek egymással kereszteződő történetbe, hogy van egy harmadik közvetítő személy, akivel egyikük 1944-ben, másikuk 1966-ban találkozott, amikor is mindketten 22 évesek voltak. [217.] Találkozásuk során az elbeszélőt a kísérteties érzés, a szédülés fogja el, mely a vég egyfajta megelőlegezése, Hamburger pedig a következőket mondja: „Ha ma visszatekintek Berlinre, mindössze feketeskék hátteret látok”; „Az is lehet, hogy ez a vakfolt egyszersmind utóképe annak a romvidéknek, amelyen 1947-ben jártam, amikor először tértem vissza szülővárosomba, hogy nyomokat keressek a számomra elveszett időből.” [206.] A valós és fikciós élettörténeti narratívumok csatlakozási pontjai egy közös traumatörténet lapjain foglalnak helyet; a túlélő-áldozatok, elkövetők, résztvevő-részvétlen megfigyelők, valamint másod- és harmadgenerációs tagjaik közvetetten bár, de ugyanannak az egymásba hurkolódó eseménytörténetnek az örökösei.

A *Szaturusz gyűrű*ben Sebald megpróbálja újrakonstituálni a történelem szétszórt romjait, amelyekkel az időben teremt kapcsolatokat. A Szaturusz bolygót körülvevő gyűrűk szimbolikusan – ahogy arra a könyv egyik mottója is utal – a széthulláshoz, a fragmentáltsághoz, a pusztításhoz kapcsolódnak. Ezek a minőségek a szövegvilágot teljes egészében áthatják, hiszen a narrátor a felejtésre ítélt történeteket hozza felszínre, melyek a halálról, a melankóliáról vagy a tömeggyilkosságokról szólnak. A destrukció hagyományát felélesztő zarándok, elmesélve az áldozatok történetét,

35 „Ügyszólván az események képzelt középpontjában állunk.” Sebald, *i. m.*, 147

36 Benjamin, *i. m.*

maga is áldozatul esik mások történetének,³⁷ nincs más lehetősége, mert bele van vonva az elmesélt eseményekbe, anélkül, hogy közvetlenül az erőszak elkövetője vagy áldozata lenne. Michael Rothberg szerint Sebald könyveiben a horizontálisan kiterjesztett emlékezeti tér velejárója, hogy az implikált szubjektum lemond a lefelé irányuló, mélybe szállás igényéről, és lemond az áldozattal vagy az elkövetővel való azonosulásról, de elismeri a beleértettség, bűnrészesség pozícióját, valamint azt is belátja, hogy nem lehet a trauma eredettörténetét feltárni – hiszen mindig újabb és újabb fejezetek nyílnak a sötétség történetében, és mint irodalmi műben az eredet helyére egy további irodalmi szöveg intertextuális beidézése vagy egyéb dokumentáris fragmentum, kép kerül.

A *Szaturusz gyűrűi* elbeszélése a többirányú emlékezés aktusában intertextuális utaláshálót mozgat, amelyben a pretextusok tükörképek, visszhangok és árnyékok, a zarándok-elbeszélőt kísértő jelenségek a biopolitikai traumák narratív emlékezetté alakításának szövegdarabjai. A regényben sokszorosan rétegzett múltak kerülnek horizontálisan egymás mellé, az elbeszélő és a narratíva oldalirányú mozgásaival a cinkosság hálóját teremtve meg. Sebald narrátora és az elbeszélést olvasó befogadója a végtelenített tükrökben önnön felelősségével szembesül, nem vonhatja ki magát a múltban elkövetett bűntettek következményei alól. A feltérképezhetetlen veszteségek végtelen köre ez, a hálózatosság olyan tere, amelyben a tekintet új etikája rajzolódik ki: az elbeszélés többirányú emlékezeti terében, a megmagyarázhatatlan hiány körüli utazás során a tekintet nem tárgyiasíthat és nem azonosulhat, csak tanúsítja az elfelejtetlent.

37 Martin Blumenthal-Barby, *The Resuscitation of the Silenced in W. G. Sebald's „The Rings of Saturn”*, Monatshefte, 2011/4., 538.